

**INKLYUZIV BILIM BERIWDEGI MEKTEPTE PEDAGOG-
PSIXOLOGLARDÍŇ ORNÍ*****Babadjanova Feruza Polatovna****No'kis qalaliq MSH ha'm MBB ne qarashli 25-sanli mektep psixologi*

Zamanagóy ilim hám ámeliyatda saw balalar hám múmkinshiligi sheklengen balalar birgelikte oqıtılatuğın hám tárbiyalanatuđın pedagogikalıq processti belgilew hám xarakteristikalar ushın integraciya, ulıwmalastırıw, inklyuziya sıyaqlı atamalar qollanıladı. "Integraciya" termini latinsha integrare - toltırıw, tolıqtırıw sózinen kelip shıqqan. Pedagogikada "social integraciya" termini 20-ásirde payda bolđan hám dáslep AQShda 20-ásirdiń 60-jıllarınnan baslap ırqiy hám etnik azshılıqlar máselelerine salıstırđanda qollanılgan[1]. Bul termin Evropa sóylewine kirdi hám mayıplar máseleleri kontekstinde qollanıla baslandı.

Inklyuziv tálim – (frantsuzcha inclusif - sonday-aq), ulıwma tálim (tiykarđı) mekteplerde bólek mútajlikli balalardı oqıtıw procesin xarakteristikalar ushın isletiletuğın termin. Inklyuziv tálim – bul hár bir balağa ámeldegi fizikalıq, intellektuallıq, social, sezimiy, lingvistik hám basqa ayırıqshalıqlarđa qaramay, ulıwma (birden-bir, bir pútin) úyreniw hám tárbiyalaw (rawajlanıw jáne sociallastırıw) procesine qosıw múmkinshiligin beretuğın tálim. Bul bolsa úlkenlerge insanniń jámiyette teń haqlılı ağzası bolıwına múmkinshilik beredi, segregatsiya hám izolyatsiya qáwpin azaytadı. Ulıwma alđanda, inklyuziv tálim ulıwma tálimdi rawajlandırıw procesi bolıp, barlıq ushın tálim bar ekenligin názerde tutadı, bul bólek mútajlikli balalardıń tálim alıw múmkinshiligin támiyinleydi.

“Inklyuziv tálim” termini zamanagóy bolıp, tek ğana tálim sistemasına, bálki insanniń jámiyettegi ornına da jańasha qarawdı sáwlelendiredi. Inklyuzivlik tálim maydanın, mektep ortalığın hár bir balanıń mútajliklerine maslastırıw, sonday-aq oqıw procesin reformalaw arqalı mayıp balalar ushın tálim mashqalasin sheshiwdi óz ishine aladı.

Bilim beriw tarawındađı mámleketlik siyasattıń tiykarđı qađıydalarına hámmeniń sapalı bilim alıw huqıqlarınıń teńligi, hár bir adamnıń intellektual rawajlanıwı, psixikalıq-fiziologiyalıq hám jeke ózgeshelikleri esapqa alınıp, xalıqtıń barlıq dárejedege bilimge erisiwi Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»đı Nızamında belgilendi. Inklyuziv bilim beriw hámmeniń sapalı bilimge erisiwin támiyinlewge bađdarlangan bilim beriw sistemasın keń en jaydırıw procesleriniń biri bolıp tabıladı. Ol balalardıń dene, psixikalıq, intellektual, mádeniy-etnikalıq, tillik hám basqa da ózgesheliklerine qaramastan, sapalı bilim beriw ortalıđına ózgeshe bilim alıw zárúrlikleri bar balalardı qosıwdı, barlıq irkinishlerdi joq etiwdi, olardıń sapalı bilim

alıwı ushın hám sociallıq beyimlesiwin, ózi ómir súrip atırǵan jámiyetlik ortalıqqa kirisiwin gózleydi.

Ózgeshe Mekteplerge inklyuziv bilim beriwdi engiziw wazıypası barlıq balalardı mektepte birlesken qarım-qatnas hám háreket etiw tájiriybesin toplawdan, ózge adamlardıń sociallıq jaǵdayına, milletine, densawlıǵına qaramastan, óz mápi menen olardıń mápin birlestiriwden ibarat. Óytkeni, bilim alıw múmkinshilikleri menen talabı hár túrli oqıwshılardı birge tárbiyalaw menen oqıtıwǵa barınsha qolaylı jaǵdaydı támiyinlew zárúr.

Inklyuziv bilim beriwdi engiziwge arnalǵan shártler:

- mektep basshısının niyetiniń bolıwı hám intasınıń ayrıqshalıǵı;
- mektep muǵallimleriniń óz klasınıń quramına densawlıq imkanıyatı sheklengen balalardı (bunnan keyin – DISH) qosıwǵa psixologiyalıq tayarlıǵı, olardıń inklyuziv bilim beriw filosofiyasın, onıń tiykarǵı bahalılıqları menen maqsetlerin túsiniwi hám qabıllawı;
- pedagogikalıq jámaáttin inklyuziv bilim beriwdi is-tájiriybelik kózqarastan ámelge asırıwǵa metodikalıq tayarlıǵı, inklyuziv is-tájiriybeni shólkemlestiriw texnologiyaları menen metodların iyelewi;
- mektep jámaátinde zárúr qánigelerdin (defektolog muǵallimlerin, logoped muǵallimlerin, pedagog-psixologların hám t.b.) yamasa psixologiyalıq pedagogikalıq dúzetiw kabinetleri menen, sawallandırw orayları menen hám basqa shólkemler menen usı mekteptegi DISH balalarǵa másláhát beriw, oqıw metodikalıq hám psixologiyalıq-pedagogikalıq qollap-quwatlaw tuwralı shárttin bolıwı;
- mektepte oqıwshılardı oqıtıw hám tárbiyalaw ushın arnawlı jaǵday jaratıw, sonıń ishinde qolaylı, irkinishsiz ortalıq payda etiw;
- pedagogların kompetenciyasın arttırıw múmkinshiligi[2]. Bilim beriw shólkeminde inklyuziv ortalıq dúziwge juwapker xızmetkerlerin biri – pedagog-psixolog. Ol korrekciyalıq pedagogika hám arnawlı psixologiya tiykarların biliwi tiyis:

Imkanıyatı sheklengen balalardıń psixofizikalıq rawajlanıwınıń ózgesheliklerin iyelewi zárúr;

Imkanıyatı sheklengen balalarǵa bilim beriw hám sawallandırw proceslerin shólkemlestiriw metodikaları menen texnologiyaları haqqında anıq túsiniqleri bolıwı tiyis.

Pedagog-psixologtin kásiplik kompetentligi shólkem ózgesheligine qaray, pedagogikalıq iskerlikti hám obʼektke baǵdarlangan iskerlikti iske asırıwdı talap etedi. Pedagog-psixolog shaxsınıń ulıwma gumanistlik baǵdarlanıwı ózgeshe balalar menen jumıs islewde tiykarǵı talap bolıp tabıladı. Inklyuziv bilim beriw jaǵdayında túrli bilim alıw zárúrligi bar balalar menen kásiplik iskerlikti ámelge asırıwdıń unamlı baǵdarı, Imkanıyatı sheklengen balalardıń tabıshlı sociallasıwı ushın onıń áhmiyetliligin túsiniw hám gumanistlik kelbetin tereń túsiniw – wazıypa.

Inklyuziv bilim beriwdi ámelge asırıwda pedagog-psixolog tómendegi kásiplik-bahalılıq baǵdarlar sistemasın qabıllawı tiyis:

- adamnıń jeke bahalılıqların onıń buzılıwınıń awır dárejesine qaramastan moyınlaw;
- tek bilim beriw nátiyjesin alıw ushın ǵana emes, buzılıwları bar adam shaxsın tutas rawajlandırıwǵa baǵdarlanıw;
- rawajlanıwında buzılıwı bar adamlar ushın mádeniyattı saqlawshı hám onı tarqatıwshı sıpatında óz juwapkershiligin túsiniw;
- úlken ruwxıy hám energetikalıq shıǵınlardı hám t.b. talap etetuǵın densawlıq imkaniyatı sheklengen balalar menen pedagogikalıq iskerliktiń dóretiwshilik áhmiyetin túsiniw[3].

Psixolog, logoped, arawlı oqıtıwshı tárepinen individual programmalardı dúziwde, psixologiyalıq-pedagogikalıq jumıstıń ulıwma principlerige qosımsha túrde (jas hám individual ayrıqshalıqlardı esapqa alǵan halda, iskerlikke tiykarlangan jantasıw hám basqalar) tómendegilerge ámel qılıw kerek:

1) individual rawajlanıw jumısınıń klassta úyreniwdegi qıyınshılıqlardı saplastırıwǵa qaratılǵanlıǵı. Sóylew terapevti, birinshi náwbette, oqıw pánleri boyınsha oqıw programmasın ózlestiriwge irkinish beretuǵın sóylew rawajlanıwınıń buzılıwların jeńiw. Psiholog sol intellektual funkciyalardı rawajlandırıw ústinde isleydi, olardıń jetispewshiligi mektep kónlikpelerin iyelewge tosqınlıq etedi: jazıw, oqıw yamasa esaplaw hám taǵı basqa. Arawlı oqıtıwshınıń wazıypaları mekteptiń arawlı bir bólimlerin ózlestiriwdegi boslıqlardı toltırıwdan ibarat oqıw jobası, qıyın bolǵan oqıw materialın úyreniwge tayarlanıw hám oqıw iskerliginiń strukturalıq bólimlerin qalıplestiriw.

2) jeke jónelis hám individual jantasıw: balaǵa tek ǵana máseleler hám tártipsizliklerge emes, bálki óz mútajlikleri hám motivlarına, sonıń menen birge, rawajlanıw ushın óz resurslarına iye bolǵan aktiv shaxs retinde munasábette bolıw. Qánigelerdiń wazıypası balanıń mútajliklerin esapqa alıw hám rawajlanıw hám úyreniwdegi qıyınshılıqlardı jeńip shıǵıwı ushın qolay shárt-shárayatlardı jaratıw bolıp tabıladı.

Inklyuziv mektepti rawajlandırıw ushın ulıwma bilim beriw mektebin ózgertiwde tómendegi is-háreketler úyreniledi:

- 1) ózgeshe zárúrligi bar balalarǵa qosımsha xızmet kórsetiwdi shólkemlestiretuǵın oqıw jobasın dúziw;
- 2) oqıw mazmunın balanıń tájiriyesi, ózinshe rawajlanıwına baǵdarlaw;
- 3) kúndelikli oqıw procesinde payda bolatuǵın qıyınshılıqlardı anıqlap, olardı jeńiwde balanı qollap-quwatlaw, hár bir anıq jaǵday ushın qarastırılǵan bahalaw procesleri arqalı balanıń jeke rawajlanıw ózgesheliklerine jetekshilik islew;
- 4) oqıw procesinde paydalı, belsendi hám zárúrlı texnologiyalardı qollanıw;

5) irkinishlerdi barınsha azaytıw yamasa saplastırıw hám balanıń oqıw háreketi menen qarım-qatnas jetiskenligin támiyinlew ushın texnikalıq hám kompensatorlıq járdemshi qurallardı paydalanıw.

Bul baǵdarda baslı rol hám juwapkershilik bilim beriw shólkemleri menen mektep basshılarına júklenedi. Olar basqarıw procesin rawajlandırıp, baǵdarlamalardı, oqıtıwdıń túrli formaların hám bilim menen usılların bahalaw metodların, balalardıń bir-birine járdem beriwın qolaylastırıwdı, irkinishlerdi joq etiwdi, mektep penen jámiyettiń, ata-analardıń arasında óz ara tıǵız baylanıslardı qamtıwǵa arnalǵan kórsetpe-metodikalıq materiallardı qayta qarap shıǵıwı zárúr.

Jergilikli uyımlar ulıwma bilim beriw mekteplerinde inklyuziya procesleriniń rawajlanıwına juwapkershilik penen qarap, belsendilik kórsetip, inklyuziya tártibinde jumıs isleytuǵın mekteplerdi qollap-quwatlawı tiyis.

Ádebiyatlar:

1. D.Z.Axmetova, A.V.Temiryasova, T.A.Chelnokova «Inkyuzivnaya pedagogika» - Kazan 2019. -23b.
2. G.R.Bekimbetova «Inkyuziv tálim» oqıw qollanba - Nókis 2023. -28b.
3. www. zıyanet. uz